

IDEEA DE EUROPA ÎN CULTURA ROMÂNĂ.  
NOTE BIBLIOGRAFICE PENTRU UN INVENTAR SINTETIC  
AL UNEI TEME ISTORIOGRAFICE\*

---

**1. Preambul**

Cu mai bine de 20 de ani în urmă începeam un proiect ce-și propunea să contureze o istorie românească a ideii de „Europa” în veacurile XVII–XX. Proiectul nostru a prins prea puțină substanță de-a lungul vremii, dar totuși câteva articole au văzut lumina tiparului (le vom semnala pe parcurs, în funcție de cronologia apariției lor). Textul de față are ca obiectiv prezentarea câtorva dintre traiectoriile istoriografice ale temei. Sunt referințe poate anacronice, pentru că reluăm un subiect de care nu ne-am mai preocupat mai multă vreme, precum și încheieri provizorii, căci ne găsim deocamdată în plin laborator<sup>1</sup>.

\*

Trebuie să spunem că în prima decadă a noului secol au fost publicate câteva reflecții istoriografice cu privire la subiectul pe care am ales să-l discutăm. Le datorăm lui Gheorghe Ceaușescu, care, într-un capitol al volumului său, *Nașterea și configurarea Europei* (2004), stăruia asupra evoluției de dinainte și de după 1990 a temei în istoriografia română, trecând sub tăcere, spre surprinderea noastră, contribuțiile lui Alexandru Duțu, dar semnalându-le pe cele ale lui Eugen Lovinescu, ale lui Andrei Marga, Adrian Marino, pe cele personale, ca și ale publicisticii dedicate din anii 1980, respectiv 2000<sup>2</sup>. Și Ovidiu Pecican, în volumul *Europa în gândirea românească interbelică* (2008), trasa un scurt istoric al chestiunii, făcând referire la studiile sale personale, chiar la un mic articol al subsemnatului, dar, mai ales, la cele datorate lui Eugen Lovinescu, precum și lui George Ciorănescu, Alexandru Duțu,

---

<sup>1</sup> O parte din detaliile acestei intervenții și în Laurențiu Vlad, *O istorie românească a ideii de « Europa »*. *Bătrânul continent în viziunea cronicarilor secolelor XVII–XIX*, în Ana-Maria Dobre, Ramona Coman (coord.), *România și integrarea europeană*, Editura Institutul European, Iași, 2005, p. 27–57 / 27–35.

<sup>2</sup> Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, Editura Corint, București, 2004, p. 175–191 (capitolul *Conceptul de Europa în cultura română*) / p. 183–190.

Andrei Marga, Adrian Marino etc.; se oprea și asupra dezbaterilor din periodicele vremii, ca și asupra instituțiilor care s-au implicat în conturarea domeniului „europenisticii” în spațiul autohton<sup>3</sup>. Iar Hans-Christian Maner, doi ani mai târziu, contura, la rândul-i, o istoriografie a problemei în discuție cu referire la perioada de după 1990, cu câteva considerații relative la lucrările lui Alexandru Duțu, Adrian Marino, Victor Neumann, dar și la reflecțiile lui Sorin Antohi, Andrei Marga, Andrei Pippidi ori Alexandru Zub etc., dedicate acestui subiect<sup>4</sup>.

\*

În încercarea noastră am căutat să evocăm sumar, pe de o parte, evoluția temei influențelor occidentale / europene în cultura (istoriografia) română a veacurilor XX–XXI, precum și, pe de altă parte, noul obiect de studiu, construit în a doua parte a secolului trecut, a cărui istorie continuă și astăzi, acela referitor la istoria ideii și conștiinței europene în spațiul autohton.

După 1989, din momentul în care politic și cultural România a avut un alt parcurs internațional, au apărut în spațiul academic și științific *studiile europene* (domeniu curricular universitar cu o specificitate anume, strâns legat de științe politice ori de relații internaționale). *Studiile europene* au preluat, ca un preambul cultural, și intervențiile anterioare, acelea cu privire la diversele istorii ale apartenenței sau non apartenenței la un complex cultural și de civilizație european, dar ele au stăruit cu deosebire asupra cercetărilor cu privire la integrarea europeană, asupra funcționării instituțiilor comunitare sau asupra dreptului Uniunii Europene etc.

Mai mult, în domeniul *studiilor europene* s-a dezvoltat un concept (unii autori vorbesc chiar despre o perspectivă teoretică) precum „europeanisation” sau „européanisation”, care, dincolo de definiția de dicționar (occidentalizare), cunoaște semnificații noi, ce trimit dincolo de analiza procesului prin care regulile și configurările instituționale europene au fost preluate și / sau influențază contextele statelor membre; o definiție mai largă a acestei perspective subliniază importanța reflecției asupra influențelor multiple la nivelul UE, precum și între statele membre, importanța contextelor naționale în înțelegerea evoluțiilor și efectelor diverse ale politicilor și ideilor comunitare etc.<sup>5</sup>

---

<sup>3</sup> Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 7–12.

<sup>4</sup> Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 239–273 / p. 242, 260–266.

<sup>5</sup> O analiză asupra bibliografiei pe tema „europeanisation” în Zoltán Grünhut, *Concepts, approaches and methods on européanisation – a meta-analysis*, în „Eastern Journal of European Studies”, VIII, 1, June 2017, p. 157–175.

Fără a putea pretinde că am făcut o prezentare exhaustivă a acestei literaturi, am căutat, în cele ce urmează, să trecem în revistă câteva dintre demersurile care au valorificat în special dimensiunea istorică a ideii și conștiinței europene în spațiul românesc.

## 2. Autohtoniști și europeniști

Dintre numeroasele și valoroasele studii dedicate influențelor occidentale în societatea românească a veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea, care au inițiat, în opinia noastră, istoriografia autohtonă a ideii europene, le amintim pe cele clasice, ale lui Pompiliu Eliade (*De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, E. Leroux, Paris, 1898; *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, I-II, Société Nouvelle de Librairie et d'Édition, Paris, 1905–1906) sau Eugen Lovinescu (*Istoria civilizației române moderne*, I-III, Ed. Ancora, București, 1924–1926). De precizat că Eugen Lovinescu își scria studiul într-o vreme de aprigi confruntări între „autohtoniști” și „europeniști”, așa încât intervenția sa era profund marcată de climatul cultural al epocii și de opțiunea neechivocă pe care o făcuse pentru cel de-al doilea grup. O bună parte a dezbaterii culturale amintite a fost retrasată de Zigu Ornea în volumul *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea* (Ed. Eminescu, București, 1980 – în ultimul deceniu al secolului trecut autorul a revenit asupra perioadei, dintr-o altă perspectivă de cercetare, în *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996), ori de Mircea Martin, în studiul său *George Călinescu și „complexele” literaturii române* (Ed. Albatros, București, 1981).

După 1990, în contextul apropierei politice de Occident, presa culturală românească sau cea de opinie au „reinventat” vechea dezbatere interbelică (am împrumutat formula din titlul volumului de interviuri<sup>6</sup> al Roxanei Sorescu, *Reinventând Europa*, Ed. Du Style, București, 1998). „Lettre Internationale” (primăvara 1992), „Transilvania” (XXI, 3–4/1992), „Dilema” (II, 52/1994 sau II, 93/1994), „Sfera Politicii” (28/1995), „Secolul XX” (415–420, 11–12/1999 și 1–2/2000) etc. îi dedicau numere speciale consistente, care reuneau semnăturile unor personalități consacrate în științele umaniste românești (unele dintre ele afirmate și pe scena politică). Printre aceștia îi amintim pe Sorin Alexandrescu, Lucian Boia, Virgil Cândea, Alexandru Duțu, Dinu C. Giurescu, Nicolae Manolescu, Andrei Marga, Adrian Marino, Virgil Nemoianu, Victor Neumann, Alexandru Paleologu<sup>7</sup>, Octavian Paler, Andrei Pleșu,

<sup>6</sup> Eva Behring, Paul Cornea, Alexandru George, Victor Neumann, H.-R. Patapievic, Andrei Pleșu, Violette Rey, Leon Volovici erau cei care se regăseau în volumul editat de Roxana Sorescu.

<sup>7</sup> Vezi și *Nostalgia Europei*, Cristian Bădiliță, Tudorel Urian (coord.), Editura Polirom, Iași–București, 2003, în care a fost retrasată biografia lui Alexandru Paleologu, în paralel cu biografia culturală a ideii europene și a europenismului autohton. În afara celor trei autori deja menționați, au mai contribuit la redactarea volumului: Gheorghe Ceașescu, Aurelian Crăiuțu, Neagu Djuvara, Oana Enăchescu, Jean-Noël Guinot, Alexandru George, Petre Guran, Ovidiu Hurduzeu, Nicolae Manolescu, Sebastian Maxim,

Andrei Pippidi, Eugen Simion, Răzvan Theodorescu, Alexandru Zub etc. O parte a acestor texte din perioada 1990-1995, publicate în numerele speciale consacrate temei de revistele amintite mai devreme, dar și în „22”, „România Liberă”, „România Literară” etc. se regăsesc în paginile antologiei lui Adrian Marino, *Revenirea în Europa* (Ed. Aius, Craiova, 1996)<sup>8</sup>.

În acest context, ca o completare, fără să stăruim asupra unor dezvoltări însemnate, poate ar fi util să amintim și tema Europei Centrale în relație spirituală și culturală cu spațiul autohton – ca exemplu putem să aducem în discuție antologia Adrianei Babeți și a lui Cornel Ungureanu, *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Ed. Polirom, Iași, 1997, în care se găseau texte ale autorilor români, precum Mircea Anghelescu, Andrei Corbea, Radu Enescu, Mircea Muthu, Victor Neumann, Virgil Nemoianu, Vladimir Tismăneanu etc., alături de traduceri din François Fejtő, Milan Kundera, Jacques Le Rider, Cezław Miłosz, André Reszler etc. Sau, am putea evoca aici și volumul lui Sorin Mitu, care marca și alte spații culturale și simbolice (*Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolice comparate*, ediția I, International Book Access, Cluj-Napoca, 2000; ediția a doua în 2008 la aceeași editură), ori cel al lui Ovidiu Pecican, apărut de curând (*Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*, Ed. Polirom, Iași, 2021).

Să mai spunem că tematica europeană a ținut capul de afiș al marilor publicații periodice de cultură și analiză socio-politică până la mijlocul primului deceniu al veacului al XXI-lea: o statistică dintr-o teză de doctorat coordonată de subsemnatul arăta că în revista „22”, din 1990 până în 2007, au fost publicate peste 350 de articole cu astfel de subiecte, iar în „Dilema” / „Dilema Veche”, aproape 400, de la înființare și până în momentul intrării oficiale a României în Uniunea Europeană<sup>9</sup>. Dintre aceste articole, majoritatea erau legate de realitățile zilei, foarte puține fiind excursuri istorice ale ideii europene în România. Dacă pentru revista „22” Europa avea o dimensiune practică, fiind mijlocul prin care România putea să ajungă la performanță economică și la statul de drept, pentru „Dilema” / „Dilema Veche” civilizația bătrânului continent (adesea văzut strict ca Uniunea Europeană) era, cu deosebire, un model, o normă<sup>10</sup>.

---

Virgil Nemoianu, Toader Paleologu, Horia-Roman Patapievicu, Andrei Pleșu, Radu Preda, Mihai Șora și Anca Vasiliu.

<sup>8</sup> Antologia reținea și texte din alte periodice care incluseseră în sumarul lor din perioada 1990–1995 articole dedicate ideii europene. Era vorba de „Alteră”, „Ararat”, „Aurora”, „Convorbiri Literare”, „Cotidianul” (cu suplimentele sale „Alternativa”, „Arhiva”, „International” și „Litere. Arte. Idei”), „Cuvântul”, „Dreptatea”, „Echidistanțe”, „Epoca”, „Lucefărul”, „Orizont”, „Românul Liber”, „Tribuna” și „Ziua”.

<sup>9</sup> Loredana-Mihaiela Surdu, *Ideea de Europa în presa culturală românească (1990–2007)*, teză de doctorat, coord.: prof. dr. Laurențiu Vlad, Școala Doctorală – Facultatea de Istorie – Universitatea din București, 2015, p. 203–256.

<sup>10</sup> *Ibid.*, p. 201.

### 3. Adrian Marino și Alexandru Duțu

În opinia noastră însă, subiectul istoriei ideii / conștiinței europene în spațiul autohton s-a constituit în mod coerent și sistematic în anii '60-'80 ai secolului trecut, prin cercetările dedicate percepției românești asupra Europei veacurilor XVII-XIX. Ele ilustrau fie conștientizarea unei apartenențe culturale a Țărilor Române la civilizația umanistă sau iluministă a bătrânului continent, fie una a decalajului tehnic ori tehnologic aproape insurmontabil dintre est și vest, care va fi marcat în mare măsură deceniile modernizării din secolul al XIX-lea și va fi alimentat complexul de inferioritate (sau „complexul Dinicu Golescu”) al autohtonilor față de Occident, de care vorbeau cărturari precum Adrian Marino ori Mircea Martin.

Aceste studii le datorăm cu deosebire lui Adrian Marino (*Ilumiștiții români și afacerile Europei*, în „Lumea”, II, 39, 1964, pp. 24-25; *Luminile românești descoperă Europa*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, XXVIII, 1, 1979, pp. 27-48<sup>11</sup>; *L'Indépendance de la Roumanie – conscience nationale, conscience européenne*, în „Cahiers Roumains d'Études Littéraires”, 3, 1977, pp. 35-40 sau *Carnete europene*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1976 ori *Prezențe românești și realități europene*, Ed. Albatros, București, 1978) și Alexandru Duțu (*Umaniștiții români și cultura europeană*, Ed. Minerva, București, 1974 – în special capitolul *Imaginea culturii europene; Europe's Image with Romanian Representatives of the Enlightenment*, în *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, pp. 143-151; *Călătorii, imagini, constante*, Ed. Albatros, București, 1985 – cu precădere secțiunea intitulată *A fost Marele Turc european?* etc.)<sup>12</sup>. Tematica acestor

<sup>11</sup> Studiul acesta are și două versiuni în limba franceză, care au văzut lumina tiparului în *Cahiers Roumains d'Études Littéraires* (2, 1979, p. 4-18), respectiv în *Littérature roumaine – Littératures occidentales. Rencontres* (traduction par Annie Bentoïu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 10-48). De asemenea, are și una în limba germană în *Komparatistik. Theoretische Überlegungen und südosteuropäische Wechselseitigkeit. Festschrift für Zoran Konstantinovič* (Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1981, p. 457-465).

<sup>12</sup> În aceeași perioadă au mai stăruit asupra altor aspecte românești ale ideii europene, în articole dedicate exclusiv acestui subiect, Gheorghe Ceașescu, *Der Europabegriff in der Rumanischen Kultur*, în „Mitteilungen der Südosteuropa-Gesellschaft”, XXIV, 1984, p. 53-86 sau *Vocația europeană a literaturii române. Repere bibliografice*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, XXIII, 1, 1982, p. 89-92 (în colaborare cu Corina Popescu), ori Marin Bucur, *La découverte de l'Occident par les Roumains à travers Vienne – première moitié du XIXe siècle*, în „Études Danubiennes”, V, 1, 1989, p. 39-50. Fragmente însemnate dedicate unor anumite fațete ale temei am găsit și în Cătălina Velculescu, *Între scriere și oralitate*, Editura Minerva, București, 1988, p. 96-111 / capitolul *Cosmografii și istoriografie*, ori Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, p. 203-211 / capitolul *Integrare europeană și solidaritate balcanică*. Despre ideea de „Europa” în general a mai scris același Gheorghe Ceașescu (de pildă, *Laus Europae: Manilius, Astronomica, 4, 681-695*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, XXIII, 3, 1985, p. 249-251). Gheorghe Ceașescu vorbea în volumul său *Nașterea și configurarea Europei* (p. 186-187) și despre faptul că revista „Secolul XX” a dedicat două

studii nu poate fi îndepărtată de climatul cultural în care cei doi cercetători s-au impus. Astfel, precizăm că în anii 1970–1980, reviste precum „Cahiers Roumains d'Études Littéraires” (coordonată mulți ani de Adrian Marino), „Revue des Études Sud-Est Européennes” (de activitatea căreia s-a legat numele lui Alexandru Duțu), „Secolul XX” ori „Synthesis”, au oferit o alternativă la „protocronismul” practicat de discursul cultural oficial, abordând subiecte de literatură comparată sau de istoria mentalităților, ceea ce a făcut ca tematica „europenistă” să se afirme<sup>13</sup>.

Am adăuga aici și studiile lui Vlad Georgescu, care, chiar dacă nu au avut o direcționare expresă către studiul exclusiv al ideii de „Europa” în cultura română, în volume precum *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române, 1750–1831* (Ed. Academiei RSR, București, 1972, pp. 35–39 / capitolul *Sentimentul modernismului și ideea de Europa*) sau *Istoria ideilor politice, 1369–1878* (Jon Dumitru Verlag, München, 1987, pp. 73–86 / capitolul *Modelele modernizării*), au analizat modernizarea culturală, instituțională, socială etc. în Principate, pornind și de la datele europenizării / occidentalizării ideilor și moravurilor politice / publice / sociale / culturale<sup>14</sup>.

Atât Adrian Marino, cât și Alexandru Duțu au căutat ulterior (după 1990) să găsească cele mai clare legături între tradiția cultural-istorică pe care au dezvoltat-o și exigențele politice ale României timpului prezent. Investigațiile de această natură s-au materializat în câteva volume de anvergură, dintre care amintim *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale* (Polirom, Iași, 1995), semnat de Adrian Marino, ori *Political Models and National Identities in „Orthodox Europe”* (Ed. Babel, București, 1998) sau *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene* (Ed. All, București, 1999), care reluau parțial o serie de idei dezvoltate în conferințele ținute de Alexandru Duțu la Collège de France în 1995, editate apoi sub titlul *Y-a-t-il une Europe Orthodoxe?* în „Sud-Estul și Contextul European. Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române” (coordonator: Alexandru Duțu, culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu în colaborare cu Virginia Blînda, Simona Nicolae, Laurențiu Vlad, VII, 1997, pp. 11–86).

---

numere teme europene prin anii 1981–1982, iar „Revista de Istorie și Teorie Literară” publica în 1982–1983 contribuții românești și germane pe tema vocației europene a culturii române.

<sup>13</sup> Alexandru Duțu, *Le comparatisme et l'esprit européen*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l'Institut d'Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l'Académie Roumaine, XXI, 1994, p. 3–8 / p. 6–7. În același număr, vezi și contribuțiile lui Pierre Brunel, Yves Chevrel, Paul Cornea, Irina Bădescu, Mircea Angheliescu și Laurențiu Vlad la colocviul internațional cu tema *La littérature comparée et le projet européen*, organizat de Centrul pentru studiul mentalităților europene al Universității din București în colaborare cu Institutul Francez din capitala României (9–10 mai 1994). În lista periodicelor ce au abordat tema „europeană” ar trebui inclusă și „Revista de Istorie și Teorie Literară” – vezi Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, p. 186–187.

<sup>14</sup> A se vedea, de exemplu, Vlad Georgescu, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române, 1750–1831* (Editura Academiei RSR, București, 1972, p. 35–39; e vorba de subcapitolul *Sentimentul modernismului și ideea de Europa*).

Dar dincolo de temperamentul public al fiecăruia – Adrian Marino, un singuratic, dar solicitând întotdeauna, fără echivoc, dreptul de a fi în spațiul public, un polemist profesional, dar și „răutăcios” uneori, în timp ce Alexandru Duțu, un intelectual discret, fără excese, fără teatralitate, fără veleități zgomotoase, mai degrabă un timid în spațiul public, dar extrem de fin în intervenții (a se vedea, de pildă, seria de articole din periodicele anilor 1990-1998, care erau subsumate ideii europene, reunite în antologia noastră *Lumea dinăuntru și lumea din afară*<sup>15</sup>) –, cei doi autori au construit prin studiile lor, ca și prin intervențiile în presa culturală, ideea că Europa nu poate fi privită doar din perspectivă occidentală; totodată, au insistat asupra faptului că apartenența culturii române la cea europeană, care devenea normă, referință de neocolit, dar și tema decalajelor de civilizație tehnică sau tehnologică dintre lumea autohtonă, situată în spațiul continental răsăritean sau oriental, și cea apuseană, erau subiecte obligatorii în reflecția asupra modernizării<sup>16</sup>. Sau altfel spus, așa cum arăta Victor Neumann la începutul anilor 1990, în *Tentația lui Homo-Europaeus*, circulația ideilor, a conceptelor, a oamenilor în veacurile modernității nu au făcut decât să certifice europenitatea (spirituală și culturală) a centrului și răsăritului bătrânului continent, fiind convins, ca și Alexandru Duțu, desigur cu nuanțe, că abordarea temei nu se putea face decât privind Europa ca un întreg, nu în divizările ei<sup>17</sup>.

#### 4. Studiile europene și istoriografia ideii / conștiinței apartenenței României / Românilor la Europa

4.1. După 1990 apropierea politică și culturală de Occident a dus, așa cum am spus mai devreme, la „redescoperirea” tradiției europene a civilizației românești. Filologi, filosofi, istorici, juriști, jurnaliști, polițiști, oameni politici s-au preocupat de subiectul în discuție (unii mai degrabă atrași de moda care se năștea, astfel că multe intervenții se înscriau numai prin titlu în tematica ideii europene), ceea ce a determinat o adevărată explozie editorială. În bună măsură aceasta era legată și de noile întocmiri instituționale de la mijlocului ultimului deceniu al veacului trecut.

<sup>15</sup> Alexandru Duțu, *Lumea dinăuntru și lumea din afară (articole, interviuri, note de lectură)*, ediție îngrijită, introducere, note și indice de Laurențiu Vlad, ediția a doua revăzută, Editura Universității din București, 2009 (secțiunea *Identitatea românească și identitatea europeană*, p. 251–290, în care au fost reținute texte publicate în „Academica”, „Arc. Litere, Arte & Meșteșuguri”, „Cotidianul”, „Cotidianul. Litere. Arte. Idei”, „Dilema” și „Europa”).

<sup>16</sup> Vezi, de pildă, Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, Editura Polirrom, Iași, 1995, p. 157–190 și Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Editura All, București, 1999, p. 237–250.

<sup>17</sup> Victor Neumann, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, București, 1991, p. 11–14. Volumul lui Victor Neumann a cunoscut mai multe adăugiri și ediții în vremea din urmă.

Așadar, amintim, spre exemplu, înființarea Facultății de Studii Europene (o influență deosebită a avut aici profesorul Andrei Marga, rector al Universității Babeș-Bolyai<sup>18</sup>) și a Editurii Fundației pentru Studii Europene (Cluj-Napoca)<sup>19</sup>, a departamentelor de științe politice de la București<sup>20</sup> (unde o influență semnificativă asupra studierii temei a avut-o Alexandru Dușu, titular al Facultății Internaționale de Științe Umane și întemeietor al Centrului pentru studiul mentalităților europene în 1994<sup>21</sup>), Cluj și Iași, demararea programelor *A treia Europă* și *Ideea Europeană* de la Polirom (Iași – București) – cel dintâi fiind finanțat de Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, iar cel de-al doilea de Fundația Concept, Center for Publishing

<sup>18</sup> Vezi, spre exemplu, dincolo de influența pe care a avut-o ca fondator instituțional, volumul *Filosofia unificării europene*, Biblioteca „Apostrof”, Cluj-Napoca, 1995 (ediția a doua, 1997).

<sup>19</sup> Vezi, de pildă, volumele unor cadre didactice de la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, publicate la Editura Fundației pentru Studii Europene de la Cluj-Napoca: Ovidiu Pecican, *Europa. O idee în mers*, 1997 (ediția a doua, Editura Limes, Cluj-Napoca, 1999; ediția a treia, Editura Fundației Desire, Cluj-Napoca, 2002); Nicolae Păun, Ciprian Păun, *Construcția europeană modernă*, 1997 (ediția a doua, 2000); Ladislau Gyémánt, *Preistoria construcției europene*, 1999 etc., sau revista „Studia Europea”, girată de aceeași instituție de învățământ superior.

<sup>20</sup> Vezi, spre exemplu, contribuțiile semnate de Emilian Blînda, Andreea-Bogdana Petrică din capitolul *La Roumanie et l'Europe* al volumului *Pouvoirs et mentalités, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du professeur Alexandru Dușu*, Éditions Babel, Bucarest, 1999, care are una dintre secțiuni, toate inspirate din preocupările savante ale profesorului, intitulată: *La Roumanie et l'Europe*. De asemenea, sunt de semnalat textele Cristinei Arion, Ramonei Coman, Ruxandrei Ivan, Iuliei Matei, Silviei Marton, Simonei Soare, ori ale lui Radu Carp, Cristian Preda, Gabriel Sarafian etc. din revista „Studia Politica. Romanian Political Science Review” sau „Analele Universității din București. Seria Științe Politice” (2001–2003), editate de Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București. Autorii citați au fost interesați să evalueze anumite aspecte politico-juridice ale realităților românești și europene, atât din perspectiva integrării, cât și din aceea a influențelor partidelor sau sistemelor de partide occidentale asupra organismelor similare autohtone. Cristina Arion sau Radu Carp s-au regăsit și în paginile numărului special dedicat *Europelor din Europa* de „Secolul XX”, alături de alte două cadre didactice ale Facultății de Științe Politice a Universității din București, Adelina Veștemean, respectiv Andreea-Bogdana Petrică (vezi, mai nou, volumul acesteia din urmă, intitulat *Politica de extindere spre Est a Uniunii Europene*, Editura All, București, 2007). Mai semnalăm în acest cadru studiile dedicate unor aspecte ale ideii europene, fie din perspectiva științei politice, fie din aceea a normelor de drept, cum sunt cele ale lui Cristian Preda, *Occidentul nostru*, Editura Nemira, București, 1999, Iulia Motoc, *Uniunea Europeană: dreptul și politica extinderii la est*, Editura Paideia, București, 2001; Ramona Coman, *Européanisation et coopération paneuropéennes des partis politiques. Une perspective roumaine*, Editura Universității din București, București, 2005; Radu Carp, *Proiectul politic european. De la valori la acțiune comună*, Editura Universității din București, București, 2006, Ruxandra Ivan, *România și procesul constituțional al Uniunii Europene. Participarea la Convenția privind viitorul Europei*, Editura Universității din București, București, 2008 etc. De asemenea, precizăm că anumite aserțiuni cu privire la occidentalizarea românească din veacul al XIX-lea sau la „întoarcerea în Europa” de la sfârșitul mileniului al doilea le găsim și în anumite volume ale lui Daniel Barbu (spre exemplu, *Șapte teme de politică românească*, Editura Antet, București, 1997).

<sup>21</sup> Centrul pentru studiul mentalităților europene al Universității din București a fost partener al Facultății de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai în primul proiect TEMPUS dedicat studiilor de profil, care s-a derulat la începutul anilor 1990 (mai erau parteneri Universitatea Liberă din Bruxelles, Universitatea din Timișoara etc.)

Developement / Open Society Institute din Budapesta, Ministerul Francez al Afacerilor Externe și Ambasada Franței în România.

Un rol important în acest context l-a avut și inaugurarea colecției *Studii Europene* de la Ed. Institutul European (Iași), care a inițiat un amplu program de traduceri din literatura de specialitate continentală, publicând totodată și autori români (trei dintre volumele care au văzut lumina tiparului se încadrează în tematica studiului nostru, anume Ana-Maria Dobre, Ramona Coman (coord.), *România și integrarea europeană*, 2005 – semnalăm aici textele introductive, semnate de subsemnatul (*O istorie românească a ideii de « Europa »*. *Bătrânul continent în viziunea cronicarilor secolelor XVII–XIX*, pp. 27–57)<sup>22</sup> și Keith Hitchins (*Formă și fond: intelectualii români față cu Europa, 1860–1940*, pp. 59–92), ceilalți autori, Cristian Preda, Ruxandra Ivan, Ramona Coman, Ana-Maria Dobre, Cristina-Maria Arion, Liviu Voinea, Alina-Mungiu Pippidi stăruind asupra relațiilor dintre România și Uniunea Europeană după 1990; Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, 2008 – antologie de texte ce le datorăm lui Emil Cioran, Dimitrie Gusti, Mircea Eliade, Mihail Ralea, Tudor Vianu etc., însoțite de o seamă de considerații ale editorului cu privire la autorii selectați, pp. 7–30); respectiv Laurențiu Vlad *Istorie românești ale ideii de Europa, secolele XVII–XXI (imagini, note, reflecții)*, 2021)<sup>23</sup>.

**4.2.** Înființarea instituțiilor de mai sus, ca și dezvoltarea programelor de învățământ de studii europene a determinat, așa cum am mai spus, o însemnată producție editorială dedicată. Pe de o parte, amintim studiile de specialitate cu privire la istoria generală (occidentală) a ideii și construcției europene<sup>24</sup>, la relațiile dintre

<sup>22</sup> Două versiuni în limba franceză ale acestui text, cu adăugiri ceva mai multe, în funcție de anul apariției: Laurențiu Vlad, *Une histoire roumaine de l'idée d'Europe. Le continent européen vu par les chroniqueurs roumains des XVIIe–XIXe siècles*, în *Construction européenne: histoire et images des origines*, (actes des journées d'études du MIMMOC, Université de Poitiers, juin / décembre 2007), sous la direction d'Hélène Yèche, Éditions Publibook Université, Paris, 2009, p. 59–78, respectiv Laurențiu Vlad, *Quelques notes sur les images de l'Europe dans la culture roumaine des XVIIe–XIXe siècles*, în *De l'Ouest à l'Est : Métamorphoses des discours en Europe / From West to East: Metamorphoses of Discourses*, coord. : Luminița Roșca, Editura Universității din București, București, 2020, p. 99–118.

<sup>23</sup> În perioada 2004–2021 Editura Institutul European din Iași a tipărit 29 de titluri în colecția „Studii Europene” (cf. <https://www.euroinst.ro/colectie.php?id=29>, consultat de noi pe data de 15.07.2022). 13 dintre ele sunt scrise/ coordonate de autori români (unul în colaborare cu cercetători din străinătate), restul sunt traduceri din studiile unor nume de referință ale domeniului. Dintre cele 13 volume, numai 3 au o tematică ce se înscrie în delimitarea din titlu a eseului nostru (le-am semnalat în cuprinsul capitolului), celelalte stăruind fie asupra istoriei ideii/ construcției europene în general (categoria curs universitar), fie asupra procesului de integrare/aderare a României la Uniunea Europeană ori a funcționării instituțiilor continentale.

<sup>24</sup> Mai vezi, spre exemplu, și studiile lui Vasile Vese, Adrian-Liviu Ivan, *Istoria integrării europene*, Cluj Napoca, 2001; Ioan Ciupercă, Lucian Leuștean, *Istoria ideii de Europa și a integrării europene după 1945*, Iași, 2004; Dumitru Suciuc, *Evoluția ideii de Europă unită*, București, 2007; Liliana Popescu, *Construcția Uniunii Europene*, București, 2009 etc. Sunt și articole sintetice care tratează aceeași temă, de exemplu, Angela Banciu, *Ideea europeană în istorie*, în „Sociologie Românească”, IV, 4, 2006, p. 14–31 etc.

România și Uniunea Europeană, respectiv la funcționalitatea instituțiilor comunitare, lucrări care răspundeau totodată și unor exigențe didactice (universitare).

În afara celor amintite deja până acum, adăugăm: Alexandru Husar, *Ideea Europeană sau Noi și Europa* (Institutul European, Iași, Hyperion, Chișinău, 1993)<sup>25</sup>; *Tranziție și integrare europeană* (Ed. Sedcom Libris, Iași, 1996)<sup>26</sup>; Ștefan Delureanu (cadru didactic asociat la Facultatea Internațională de Științe Umane a Universității din București), *Geneza Europei comunitare. Mesajul democrației de inspirație creștină* (Ed. Paideia, București, 1999); Liviu-Petru Zăpârțan (asociat la Universitatea Babeș-Bolyai, diplomat), *Construcția europeană* (Ed. Imprimeriei de Vest, Oradea, 2000); Ioan Horga (titular la Universitatea din Oradea, istoric de formație), *Construcția europeană* (Ed. Universității, Oradea, 2000); *Un concept românesc privind viitorul Uniunii Europene* (Ed. Polirom, Iași, 2001); Ovidiu Pecican (titular la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, istoric de formație), *România și Uniunea Europeană* (Ed. Fundației CDIMM, Baia-Mare, 2001; ediția a doua, Ed. Eikon, Cluj-Napoca 2003); *Les régimes politiques des pays de l'UE et de la Roumanie*, sous la direction de Genoveva Vrabie, Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, București, 2002; Nicolae Păun (titular la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai, istoric de formație), Giorgiana Cicio, *Europa Unită, Europa noastră* (Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003); Luciana-Alexandra Ghica (titulară la Facultatea de Științe Politice a Universității din București) (coord.), *Enciclopedia Uniunii Europene* (Ed. Meronia, București, 2005; cu trei ediții până în 2007) sau *România și integrarea europeană. O istorie cronologică* (Ed. Meronia, București, 2006); Vasile Pușcaș (titular la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai), *România spre Uniunea Europeană. Negocierile de aderare, 2000–2004* (Ed. Institutul European, Iași, 2007), ori *România: de la preaderare la post-aderare* (Ed. Eikon, Cluj-Napoca 2008); Adrian-Liviu Ivan, *Sub zodia „Statelor Unite ale Europei”* (ECCO, Cluj-Napoca, 2006) sau *Uniunea Europeană: proiecte, guvernantă și dezvoltări instituționale* (Napoca Star, Cluj-Napoca, 2007), ori *Statele Unite ale*

<sup>25</sup> Remarcăm aici studiul dedicat revistei lui Constantin Rădulescu-Motru, „Ideea Europeană” (p. 341–364), asupra căreia s-au mai aplecat de-a lungul timpului, în cheia istoriei românești a ideii europene, subsemnatul (*L’Idée Européenne entre nationalisme et humanitarisme*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l’Institut d’Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l’Académie Roumaine, XXI, 1994, p. 55–62), Harieta Mareci („*Europeanism și regionalism*”. Debutul unei polemici între „Ideea Europeană” și „Junimea Literară”, în „Codrul Cosminului”, VI–VII, 2001–2002, p. 341–346), Constantin Schifirneț (*Constantin Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, II, Editura Albatros, București, 2004, p. 388–472), Alexandru-Murad Mironov, *Desprinderea de Orient. Contribuții românești la istoria ideii europene în prima jumătate a secolului XX*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, p. 38–53, sau Aura-Carmen Slate (*Culture, Politics and Identity. An Analysis of the European Idea Review, 1919–1928*, în „Eastern Journal of European Studies”, 5, 1, 2014, p. 145–171).

<sup>26</sup> Relativ la perspectiva noastră, vezi articolul lui Gheorghe Iacob, *Integrarea României în Europa. Etapele și trăsăturile unui proces istoric*, în *Tranziție și integrare europeană*, Editura Sedcom Libris, Iași, 1996, p. 196–206.

*Europei. Uniunea Europeană între interguvernamentalism și supraționalism* (Ed. Institutul European, Iași, 2007; ediția a doua, C&A Publishing, Cluj-Napoca, 2014); Simion Costea (istoric de formație), Maria Costea, *Integrarea europeană a României. Provocări și perspective* (Ed. Institutul European, Iași, 2007) etc.

Se cuvine să menționăm aici, chiar dacă nu vom exemplifica, numeroasele manuale / cursuri de drept comunitar ori instituții ale Uniunii Europene, redactate de profesorii departamentelor cu profil juridic, științe politice, relații internaționale, studii europene din capitală, Cluj, Iași etc.

**4.3. Tema „istoriei românești a ideii europene”<sup>27</sup> nu a fost abordată doar în cadrul instituțional mai sus menționat. Au fost continuate cercetările de pionierat ale lui**

<sup>27</sup> Pentru această perioadă, vezi și Nicolae Bocșan, *Imagina Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni*, în „Banatica”, XII, 3, 1993, p. 183–188; Gheorghe Ceaușescu, *Der Europa begriff*, în „Synthesis” – Bulletin du Comité National Roumain de Littérature Comparée et de l’Institut d’Histoire et de Théorie Littéraire „G. Călinescu” de l’Académie Roumaine, XX, 1993, p. 3–10; Veniamin Ciobanu, *Evoluția conceptului de „Europa” și „European”. Câteva considerații istoriografice*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p. 145–153 (sau *Români și Europa. Câteva considerații*, în „Concepte și metodologie în studiul relațiilor internaționale”, 1998, p. 551–557); Laurențiu Vlad, *L’Idée Européenne entre nationalisme et humanitarisme*, în *loc.cit.*; Simion Costea, *Ideea europeană în cultura româna interbelică*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studentești”, 1, 1995, p. 223–227 (de asemenea, *Ideea europeană în manualele de istorie din România interbelică*, în „Marisia”, 25, 1996, p. 443–468; „Statele Unite ale Europei” în gândirea politică a lui I.G. Duca, în „Studia Universitatis „Petru Maior”. Historia”, I, 2001, p. 112–118); Gabriel Bădărău, *Europa apuseană ca model politic (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)*, în Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Cliveti (coord.), *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, în „Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza”, Istorie, XLII–XLIII, supliment, 1996–1997, p. 201–221; Mihai-Ștefan Ceaușu, Vasile Docea, Florea Ioncioaia, Gheorghe Florescu, Lucian Nastasă, Stela Mărieș, Mihai-Răzvan Ungureanu, Dumitru Vitcu etc. (studiile din *Die Rumänen und Europa von Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien – Köln – Weimar, 1997); Adrian Niculescu, *Epoca pașoptistă – prima intrarea a Românilor în Europa*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai.Historia”, 42, 1–2, 1997, p. 141–177; Alexandru-Florin Platon, *European Typologies of Modernisation: A Comparison between the Orthodox and the Catholic-Protestant Areas*, în *Romania and Europe. Modernisation as Temptation, Modernisation as Threat*, edited by Bogdan Murgescu, afterword by Bodo von Borries, Editura All, 2000, p. 13–22 (sau *European integration and national identity in Romania and Central Eastern Europe*, în *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 21–28); Ligi Livadă-Cadeschi, *Asistența socială la începutul epocii moderne: cazul românesc și modelele europene*, în „Analele Universității din București. Seria Științe Politice”, II, 2000, p. 3–19; Ionuț Nistor, „Construcția” Europei și destinul Principatelor Române în viziunea lui Ion Heliade Rădulescu (1848–1859), în „Analele Universității Al. I. Cuza”, seria Istorie, XLVIII–XLIX, 2002–2003, p. 86–103; Elena Siupiur, „Le Sud-Est devant l’Europe” sau ideea de Europa ca for politic suprem de decizie în politografia secolului al XIX-lea la popoarele din sud-estul european, în *Identitate națională și spirit european. Academicianului Dan Berindei la 80 de ani*, volum îngrijit de Ștefan Ștefănescu, Florin Constantin, Dorina Rusu, Editura Enciclopedică, București, f.a. / 2003, p. 357–373; Constantin Buse, *Opinions roumaines sur l’unité européennes (1919–1939)*, în „Euro-Atlantic Studies”, 6, 2003, p. 9–21 etc. De asemenea, am putea include în această listă textele lui Camil Mureșan și Nicolae Edroiu din volumul *2000 de ani de relații intereuropene Orient – Occident*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004

Adrian Marino sau Alexandru Duțu. A preocupat și pe redactorii revistei „Secolul XX”, care au reunit, într-un număr intitulat *Europele din Europa* (415–420, 11–12/1999 și 1–3/2000), evocat de noi mai devreme, pe lângă intervenții speculative și conjuncturale, așa cum s-au regăsit multe în peisajul presei culturale a anilor 1990–2000 (inclusiv în deceniul următor), și două contribuții punctuale, bine argumentate și solid construite pe cercetări sistematice, pe care le datorăm lui Mihai-Răzvan Ungureanu și Ștefan Delureanu (istorici de formație).

Cel dintâi mergea pe firul unor biografii de boieri moldoveni de la începutul secolului al XIX-lea, încercând să sintetizeze câteva date ale occidentalizării societății românești din acea vreme (perspectiva am întâlnit-o și la Adrian Niculescu (istoric de formație, profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative) în textele sale din revista „22” cu privire la anul 1848, considerat a fi „prima intrare în Europa” a românilor). Evident, Mihai-Răzvan Ungureanu (inclusiv cu articolele publicate în „Dilema” de-a lungul timpului) și Adrian Niculescu se înscriau într-o linie de cercetare remarcabilă, deschisă de Pompiliu Eliade, Eugen Lovinescu sau Dimitrie Popovici (în mod cert și Nicolae Iorga) în prima parte a secolului trecut, continuată apoi, în anii '60–'80, de Mircea Angheliescu, Dan Berindei<sup>28</sup>, Paul Cornea, Neagu Djuvara, Alexandru Duțu, Vlad Georgescu etc.

În ceea ce-l privește pe Ștefan Delureanu, acesta era prezent în grupaj cu o serie de intervenții relative la concepțiile lui Grigore Gafencu sau George Ciorănescu asupra Europei unite. Numele lui George Ciorănescu se leagă și de publicarea cu mai bine de 50 de ani întârziere a tezei sale de doctorat, care-l face precursor al studiilor cu privire la maniera în care românii s-au integrat în proiectele federale europene (*Români și ideea federalistă*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea-Filitti, Ed. Enciclopedică,

---

(*Apariția conștiinței europene*, p. 49–70, respectiv *Percepția spiritului european*, p. 71–86) ori capitolul realizat de Ioan Agrigoroaiei, Ovidiu Buruiană, Constantin Rădulescu-Motru și „Ideea Europeană”. *Culegere de articole*, în Ion Agrigoroaiei (coord.), Ovidiu Buruiană, Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc, *România interbelică în paradigmă europeană. Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 275–307 sau articolele lui Liviu Maior (*National Integration, Europeanism and Modernity (1848–1918)*), în „Transylvanian Review”, 16, 1, p. 10–19, respectiv *État et Nation. Le modèle européen à l'époque de la révolution de 1848*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 57, 1–2, 2008, p. 123–138). Vezi și textele lui Laurențiu Vlad: *Échos européens dans la presse roumaine: le cas d'Albina Românească, 1829–1849*, în *Modernisation, démocratisation, européanisation. La Bulgarie et la Roumanie comparées*, sous la direction de Anna Krasteva et Antony Todorov, Nouvelle Université Bulgare – Institut Français – Institut „La Société Ouverte”, Sofia, 2005, p. 167–173 (o versiune românească în „Brukenthal Acta Musei”, II, 1, 2007, p. 256–263), respectiv *Evreii românilor de acum câteva veacuri*, în „Revista de Politică Internațională”, 5–6, 2006, p. 172–178 (o versiune în limba franceză cu titlul *Réactions « pro-européennes » et « anti-européennes » dans la culture roumaine au tournant des XVIII et XIX siècles*, în „Studia Universitatis Petru Maior. Historia”, 8, 2008, p. 65–74). Alte detalii bibliografice în Adrian Marino, *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*, p. 215–223, dar și în volumele VIII–XIII ale *Bibliografiei Istorie a României* (pentru perioada 1989–2010).

<sup>28</sup> Dan Berindei reunea într-un volum o serie de studii publicate înainte de 1990, având ca subiect relațiile culturale și politice româno-franceze, româno-prusace sau româno-italiene, care avea titlul: *Români și Europa. Istorie, societate, cultură (secolele XVIII–XIX)*, I, Editura Museion, București, 1991.

București, 1997). Semnalăm în acest context și volumele Elizei Campus (*Ideea federală în perioada interbelică*, Ed. Academiei Române, București, 1993), Gheorghe Sbârnă (*Românii și proiectele federale europene interbelice*, Ed. Sylvi, București, 2002, în care sunt reținute o serie de texte din presa vremii ale oamenilor politici autohtoni, precum I.G. Duca, Grigore Gafencu, Mihail Manoilescu, G.G. Mironescu, Nicolae Titulescu etc.), Simion Costea (*România și proiectul Briand de Uniune Europeană*, Ed. Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 2004 sau *Ideea europeană și interesele statelor*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca, 2005), Ștefan Delureanu (*Uniunea Europeană a federaliștilor și promotorii români ai Europei Unite. Mărturie și memorie, 1947–1957*, Ed. Paideia, București, 2007) etc.

4.4. Dacă, de pildă, Alexandru Duțu vorbea de o istorie a ideii și a conștiinței europene în spațiul cultural autohton (*Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, Ed. All, București, 1999), mai bine de zece ani mai târziu, Armin Heinen și Hans-Christian Maner stăruiau asupra a ceea ce au numit conceptul-cheie „Europa”, așa cum s-a conturat el în imaginar, pe de o parte, sau în scrierile istorice românești pe de altă parte (a se vedea studiile celor doi cercetători în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria Românei prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Ed. Polirom, Iași, 2010).

Cercetarea lui Hans-Christian Maner (care relua idei din textele sale publicate în Germania în 1999 și 2003<sup>29</sup>) trecea în revistă felul în care au apărut și au evoluat semnificația și sensurile noțiunii de „Europa” în funcție de contextele ideologice societale din scrierile istorice românești, pornind de la cronicile veacurilor XVII–XVIII și ajungând la textele lui Nicolae Iorga sau cele ale lui Alexandru Duțu, Alexandru Zub, Andrei Pippidi ori Victor Neumann (al cărui volum, *Tentația lui Homo Europaeus*, ediția a treia, 2006, îl cita ca fiind referința „pentru definirea conceptului de Europa și pentru nuanțări în sensul temei aici discutate”)<sup>30</sup>.

Hans-Christian Maner realiza și o istoriografie a ideii europene în spațiul românesc, amintind, printre alții, și o să-i menționăm numai pe aceia pe care noi nu i-am evocat până acum (sau am făcut-o prea puțin ori fără exemple concrete), pe Alexandru Zub (*În căutarea Europei*, Iași, 1997), pe Dan Zamfirescu (*A treia Europă. Alternativa realistă la iluziile sinucigașe*, București, 1997), pe Sorin Mitu (*Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000 – în fapt era vorba de imagini franceze, italiene, irlandeze, americane în spațiul ardelean)<sup>31</sup>, sau pe Răzvan Theodorescu (*Europa noastră și noi*,

<sup>29</sup> Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, p. 271.

<sup>30</sup> *Ibid.*, p. 239–273; pentru citatul respectiv, a se vedea p. 240.

<sup>31</sup> O perspectivă asemănătoare, în care erau reunite mai multe imagini sau reflecții culturale ori politice europene (franceze, italiene, nordice etc.) și în volumul *Europe as viewed from the margins. An East-Central European perspective during the long 19th Century*, editors: Silviu Miloiu, Ion Stanciu, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007. Vezi, de asemenea, și alte articole ale lui Sorin Mitu

București, 2008); făcea referire, totodată, la o serie de intervenții ale lui Sorin Antohi, Ștefan Borbély, Silviu Brucan, Nicolae Macovei, Vasile Muscă etc. din antologia lui Adrian Marino, *Revenirea în Europa* ori ale lui Andrei Pippidi din volumul său *Rezerva de speranță* (București, 1995)<sup>32</sup>. Mai amintim câteva noi volume care au apărut în primul deceniu al anilor 2000, anume Corneliu Crăciun, *Imaginea Europei în revista „Familia” (1865–1906)*, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2006<sup>33</sup>, Florin-Marian Ștefan, *Spirit critic și europenism în gândirea social politică românească de până la 1868*, Ed. Argonaut, Cluj Napoca, 2009; Gheorghe Cliveti, *Europa franceză și cauza română (1789–1871)*, Ed. Junimea, Iași, 2010 (cu precizarea că acesta din urmă se încadrează parțial în tematica abordată de noi, fiind, mai degrabă un studiu de relații internaționale în spațiul european, cu referire la români și la România<sup>34</sup>).

Putem adăuga, în cazul lui Răzvan Theodorescu, capitolele din volumele *Picătura de istorie*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1999 (vezi și ediția din 2002), respectiv *Cele două Europe*, Ed. Enciclopedică, București, 2013 (a doua ediție revăzută și adăugită în 2018), care conturau perspectiva în care și-a prezentat propria concepție cu privire la noțiunile și teritoriile culturale ale Europei Orientale (în care era inclusă Europa de Sud-Est), Europa Centrală și Europa Occidentală, ca și maniera în care s-a construit identitatea culturală autohtonă față de spațiile de civilizație menționate. Ar fi de menționat aici și poziționarea polemică a academicianului istoric de artă, care, fără să nege oportunitatea aspirației autohtonilor spre Occident, atrăgea atenția ca aceștia să nu uite că fac parte dintr-o zonă de cultură ilustră, europeană și ea în mod evident, căci, în fond, erau mai multe Europe...<sup>35</sup>

---

dedicate temei în discuție: *Imaginea Europei la românii ardeleni, la începutul epocii moderne*, în „Aradul Cultural”, 2002, nr. 1–2, p. 32–36 sau *Europa românilor ardeleni (1800–1850): construcții identitare și utilizări ideologice*, în Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav (coord.), *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, p. 161–175.

<sup>32</sup> Hans-Christian Maner, *Noțiunea de Europa din perspectiva științei istorice românești*, p. 242, 247, 260–266. Sunt evocate aici și studiile lui Veniamin Ciobanu (*Die Europa – Rezeption in den rumanischen Füstertürmen des 18 Jahrhunderts*, Harald Heppner (ed.), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien, 1997), respectiv Laura Stanciu (*Voci ardeleni despre Europa. Călătoria unei idei în secolul al XVIII-lea*, în Laura Stanciu (coord.), *Reconstituiri istorice. Idei, cuvinte, reprezentări. Omagiu profesorului Iacob Mârza*, Alba-Iulia, 2006, p. 117–126). Mai precizăm că în volumul colectiv în care publica Veniamin Ciobanu, pe care l-am evocat și mai devreme, se găsește și un articol al lui Alexandru Zub („Europa” in der rumänischen Kultur – ein Essay).

<sup>33</sup> Există și un articol al aceluiași autor, care are același titlu, publicat în „Familia”, 6, 2005, p. 79–91.

<sup>34</sup> Aceeași perspectivă și în alt volum al lui Gheorghe Cliveti, *România modernă și apogeul Europei (1815–1914)*, Editura Academiei Române, București, 2018.

<sup>35</sup> A se vedea această perspectivă în capitolul *Care Europă? Care Europe?* din volumul semnat de Răzvan Theodorescu, *Picătura de istorie* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2002, p. 263–266), reluat și amplificat în *Cele două Europe* (ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Ideea Europeană, București, 2018, p. 13–320).

Cel de-al doilea studiu<sup>36</sup>, pe care-l datorăm lui Armin Heinen, s-a constituit ca un eseu sintetic, ușor generalist, care pune față în față imaginile „Europei”, așa cum se conturau ele în România anilor 1945/48–2008, și felul în care Occidentul percepea evoluțiile social-politice românești în aceeași perioadă. Textul este cu deosebire mai aplicat, mai analitic, cu mai multe exemplificări și justificări pentru perioada de după 1989.

**4.5.** Ca o încheiere a acestui dens excurs bibliografic, cu mai multe date decât interpretări, am dori să spunem că istoriografia ideii românești de Europa nu s-a încheiat la finele primului deceniu al anilor 2000. În adevăr, ea a avut o perioadă extrem de tumultuoasă în anii 1990, dar mai ales în preajma aderării României la Uniunea Europeană, așa cum am încercat și noi să arătăm în inventarul nostru de până acum, dar preocupările legate de această temă nu s-au încheiat în 2007.

Un proiect POSDRU/89/1.5/S/59758 al Fondului Social European – Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013 (e adevărat, început tot în anul aderării), al cărui beneficiar a fost Academia Română în partenerial cu Universitatea Politehnică din București și Universitatea din Craiova, intitulat *Valorificarea identităților culturale în procesele globale*, a avut ca rezultat, printre altele, publicarea unor volume care aveau ca temă istoria ideii europene în spațiul cultural românesc.

Studiile, publicate la Ed. Muzeului Național al Literaturii Române din București în 2013, care erau mai degrabă niște introduceri în subiectul punctual ales sau culegeri de texte ilustrative pentru acesta, ori abordări punctuale ale unor detalii, le datorăm unor filologi și istorici, anume, Nicoleta Ifrim (*Identitate culturală și integrare europeană. Perspective critice asupra discursului identitar românesc în perioada postdecembristă*), Constantin Mihai (*Europeanism și dileme identitare în România interbelică. Gruparea Criterion*), Bogdan-Mihai Dascălu-Romițan (*Titu Maiorescu și descoperirea Europei*) sau Alexandru-Murad Mironov<sup>37</sup> (*Desprinderea de Occident. Contribuții românești la istoria ideii europene în prima jumătate a secolului XX*).

<sup>36</sup> Armin Heinen, *Imaginile Europei – Imaginile României (1945/1948–2008)*, în Victor Neumann, Armin Heinen (coord.), *Istoria României prin concepte. Perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 275–298. Aici autorul cita un studiu al Ramonei Samson, *The cultural integration model and European transformation. The Case of Romania*, Copenhagen, 2006.

<sup>37</sup> Este autor, printre altele, și al articolelor *Intelectuali români pro și contra ideii europene în perioada interbelică* (în „Analele Universității Creștine «Dimitrie Cantemir»”, Seria Istorie, I, 2, 2010, p. 77–86), *La Roumanie et le projet européen des années '30* („Analele Universității «Ovidius» din Constanța” – Seria Istorie, 9, 2012, p. 143–164), *Federalismul european în atenția Siguranței*, 1926 (I, II – „Arhivele Totalitarismului”, 1–2, 2012, pp. 184–198 și 3–4, 2012, p. 188–200), *R.P.R. și construcția europeană. Semnarea Tratatului de la Roma, 1957*, („Arhivele Totalitarismului”, 1–2, 2013, p. 110–118) sau *Le comte Coudenhove-Kalergi et les Roumains* („Revue des Études Sud-Est Européennes”, LII, 1–4, 2014, p. 209–217; reluat și în *Identitate, cultură și politică în Sud-Estul Europei*, coord.: Constantin Iordan și Blagovest Njyagulov, Editura Istros-Muzeul Brăilei, Brăila, 2014, p. 259–270).

\*

Dacă în preajma aderării la UE interesul pentru tema în discuție era extrem de mare, cu atât mai mult cu cât majoritatea actorilor (din politică, societatea civilă, mass media etc) susțineau pe toate căile proiectul european al României anilor 2000, după 2010, dar mai ales către sfârșitul celui de-al doilea deceniu tema intră oarecum într-un con de umbră<sup>38</sup>. Dacă în anii 2000 se fondau institute / centre europene (cum erau cele de la București, Cluj sau Iași), funcționau cu o producție de carte impresionantă edituri cu colecții specializate (de exemplu, Ed. Fundației pentru Studii Europene la Cluj-Napoca ori Institutul European la Iași)<sup>39</sup>, ca să nu mai vorbim de programele de studii europene de la majoritatea universităților din România, în apropierea lui 2020 acestea nu mai aveau notorietatea și ponderea de odinioară.

S-ar părea că românii „au obosit” în Europa, barometrele de opinie înregistrând o scădere a încrederii în diferite dimensiuni ale proiectul european, mai cu seamă în ceea ce privea coexistența valorilor europene cu cele tradiționale sau suveraniste<sup>40</sup>. Cert este că s-au multiplicat și au căpătat importanță teme eurosceptice, precum faptul că UE ar pune în pericol suveranitatea națională, amestecul în chestiuni legate de viață familială și tradiții, ceea ce sporea neîncrederea în instituțiile europene<sup>41</sup>.

<sup>38</sup> De exemplu, pentru perioada 2004–2006, tema „Europa” avea 285 de intrări în indicele de subiecte; vezi *Bibliografia istorică a României*, XI (2004–2006), coordonator: Stelian Mândruț, Editura Academiei Române, 2007, p. 448. Dintre aceste, puțin peste 30 % erau texte care abordau subiecte apropiate de istoria românească a ideii de „Europa”. În *Anuarul istoriografic al României*, coordonator general: Doru Radosav, coordonator: Lucia Turc, V (2015), Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2019, p. 341, subiectul „Europa” avea 149 de intrări, iar dintre acestea, cca. 15 % privilegiau tema pe care o discutăm acum. Pentru o imagine mai clară asupra contribuțiilor la care am făcut referire pentru perioada de după 2010, vezi *Anuarul istoriografic al României*, I–V (2011–2015).

<sup>39</sup> În deceniul al doilea al secolului XXI au funcționat mai multe edituri care purtau în denumirea lor cuvântul „Europa” (sau prima parte a lui, „Euro”), unele dintre ele fiind chiar înființate în anii 2000: de pildă, Eurotip din Baia Mare; Europress din Bistrița; Europa Unită, Fundația Europeană Titulescu, Ideea Europeană din București; Europolis din Constanța; Europlus din Galați; Europa Nova din Lugoj; Europrint din Oradea, Eurocarpatica din Sfântu Gheorghe sau Eurostampa din Timișoara (vezi, de exemplu, *Bibliografia cărților în curs de apariție*, XXI, 11, noiembrie 2018), responsabil număr: Florina Cojocar, Editura Bibliotecii Naționale a României, București, 2019, p. 599 sau *Anuarul istoriografic al României*, I–V (2011–2015). Producția lor editorială nu era însă axată pe tema pe care o discutăm, probabil că denumirea editurii era una de marketing, conjuncturală, instituțiile respective fiind înființate când referința la Europa, ce desemna obiectivul politic al României din acele timpuri, era un brand ce ar fi putut aduce o mai mare recunoaștere sau vizibilitate. În fapt, doar Institutul European (Iași) și Editura Fundației pentru Studii Europene (Cluj-Napoca) au avut un profil dedicat temelor europene și l-au păstrat întotdeauna.

<sup>40</sup> Așa cum o arată de-a lungul anilor Eurobarometrele. Trebuie spus că în general încrederea în UE s-a menținut peste 50%, iar părerea pozitivă despre proiectul european peste 40%, ceea ce plasează România totuși în prima jumătate a clasamentului european. Mai mult, ca efect al războiului din Ucraina, s-a înregistrat o creștere a susținerii pentru UE (vezi Eurobarometrul din septembrie 2022).

<sup>41</sup> Sergiu Mișcoiu, *Euroscepticismul românesc, Euro-entuziasm versus atitudini de opoziție față de Uniunea Europeană în România*, Friedrich Ebert Stiftung, 2021, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bukarest/18433.pdf>, consultat de noi pe 14.09.2022

Am adăuga aici revenirea în forță pe scena publică și politică autohtonă a ideilor naționaliste radicale, adesea asociate cu elemente discriminatorii, contrare, în fapt, unei democrații europene, unor fidelități pentru valorile comune continentale (la care România se asociase prin tratatul de aderare), cum au fost, bunăoară, campaniile organizate în vremea din urmă pentru sprijinirea valorilor tradiționale și împotriva egalității de șanse ori a celei de gen. Aceste reacții au făcut ca Europa, în esența ei pozitivă, democratică, să fie treptat „marginalizată”, locul optimismului autohtonilor pentru cariera României în organismul continental să fie luat de scepticismul față de un asemenea proiect<sup>42</sup>.

\*

Așadar, timpurile s-au schimbat pentru ideea românească de Europa, la fel și producția științifică istorică dedicată. Sunt mai puține intervenții pe care le-am detectat în anii 2010–2020 pe marginea acestei teme. Să (re)amintim câteva dintre ele: Ion Bulei, *Românii în secolele XIX–XX. Europeanizarea*, Ed. Litera, București, 2011; o seamă de texte din volumul *From Periphery to Center. The Image of Europe at the Easter Border of Europe*, edited by Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Dan-Octavian Cepraga, Mircea Brie, Teodor Mateoc, Romanian Academy – Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2014; Lucian Boia (*Românii și Europa: o istorie surprinzătoare*, Ed. Humanitas, București, 2020) etc.<sup>43</sup>

<sup>42</sup> Despre campaniile împotriva egalității de gen în România, vezi Oana Băluță, *Egalitatea de gen. Politici publice sau un câmp de luptă discursiv și politico-religios?*, în „Transilvania”, 11–12, 2020, p. 18–33 (<https://doi.org/10.51391/trva.2020.12.03>). Pentru o analiză la nivel european, vezi Roman Kuhar and David Paternotte (eds.), *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*, Lowman & Littlefield, Maryland, 2017.

<sup>43</sup> Așadar, pentru perioada de după 2010 am mai sugera, pe lângă articolele lui Alexandru Murad-Mironov și cel al Aurei-Carmen Slate, deja amintite, textele lui Mihai Sebe (*Ideea de Europa în România interbelică*, (bilingv), Working Paper IER, nr. 29, București, 2010 și *La construction nationale du concept européen dans la vie politique et culturelle de la Roumanie de l'entre-deux-guerres – La première moitié des années 1920. Le grand débat. Prémisses introductives*, în „Romanian Journal of European Affairs”, 15, 3, 2015, p. 20–30), Laurențiu Vlad (*Le complexe de la périphérie dans les cultures politiques européennes. Rapport intermédiaire après l'Université d'été de Pecs, 24–29 août 2009*, în *Ouest-Est: Dynamiques centre-périphérie entre les deux moitiés du continent. Des regards interdisciplinaires*, sous la direction de Patrick Renaud, Judit Maár et Traian Sandu, L'Harmattan, Paris, 2011, p. 405–422; în colaborare cu Olivier Cassagnau, Luciana-Alexandra Ghica, Ruxandra Ivan, Tivadar Palágy și Boris Trechniewski); Ruxandrei Ivan (*L'Euroatlantisme dans la politique étrangère roumaine*, în Guillaume Bourgeois și Hélène Yèche (coord.), *Signes, couleurs et images de l'Europe*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2011, p. 131–146); Loredanei-Mihaiela Surdu (*The European Idea Reflected by the Post-communist Romanian Intellectual Elite in Dilema*, în „Brukenthalia” – Romanian Cultural History Review, supplement of Brukenthal. Acta Musei, 4, 2014, p. 169–174). Este de amintit aici și numărul special coordonat de Nicolae Păun, *La dimension européenne de la culture roumaine dans l'entre-deux-guerres* din „Synergies Roumanie” (10, 2015) ori textul lui Mircea Vasilescu, *Ideea de Europa în discursul public postcomunist. Cazul intelectualilor români*, în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană (1918–2018)*, Editura Polirom, 2018, p. 263–277, ca și cel al subsemnatului, amintit deja, din 2020 (*Quelques*

De asemenea, aducem în discuție și contribuțiile din 2021, unele semnalate deja de noi, și semnate de Sergiu Mișcoiu (*Euroscepticismul românesc. Euro-entuziasm versus atitudini de opoziție față de Uniunea Europeană în România*), care are perspectiva științelor politice mai degrabă, dar pornește analiza de la date istorice, Ovidiu Pecican (*Românii și Europa mediană. Contribuții la tipologia culturală a Europei*), Laurențiu Vlad (*Istorie românești ale ideii de Europa, secolele XVII–XXI*). Adăugăm la această listă și volumele lui Iordan Gheorghe Bărbulescu, *Noua Europă. O istorie politică a reunificării europene*, Ed. Polirom, Iași, 2022, unde există o însemnată contribuție cu privire la aderarea României, și Vasile Pușcaș, *Românii în Uniunea Europeană*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2022, ultimele două legate de aniversarea a 15 ani de la semnarea tratatului de aderare.

Sigur, conflictul din apropierea hotarelor României declanșat în primăvara lui 2022 ar putea schimba perspectiva, dar ideea europeană s-ar părea că este în continuare estompată, pe de o parte, de americanizarea, pe care conștient sau nu o exercită NATO, iar pe de altă parte, de critica intensă practică de către corifeii politici ai tradiționalismului excesiv, conservatori de dată recentă, care pun un semn de egalitate între bolșevism sau stânga extremă și datele dimensiunii europene a diversităților de opinii, a incluziunii, a nediscriminării rasiale și nu numai, a libertăților de opinie ori ale celor sexuale și de gen etc.<sup>44</sup>

Și iată cum ne întoarcem, fără să vrem, la reflecțiile antieuropene de la începuturile secolului al XIX-lea, când mărunțul cronicar din mahalaua Batiște a Bucureștilor, Ioan Dobrescu, îi „certa” și îi amenința astfel pe contemporanii săi: „Apoi, ce să vezi? Muerile cu capetele goale și tunse, dezgolite până la brâu. Oamenii își lepădaseră portul și-și luase portu strein, ca păgânii, unii nemțește, alții sfranțozește, alții în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi, ca muerile. Apoi ne amestecam cu ei și cei mai procopsiți le învăța cărțile lor, unii sfranțozește, alții nemțește, alții talienește. Și intra învățătura lui Volter, acela urâtul lui Dumnezeu, pre carele îl avea, păgânii, ca pre un Dumnezeu. Și sfintele posturi nu le mai băgam în seamă. Totdeauna cărnuri la mese. La biserică mergeam ca la o priveală, care și mai care cu haine mai bune, muerile cu felurimi de podoabe drăcești; iar nu să intrăm în biserică cu frica lui Dumnezeu, să ne rugăm pentru păcate. Mai în scurt,

---

*notes sur les images de l'Europe dans la culture roumaine des XVII<sup>e</sup>–XIX<sup>e</sup> siècles, loc. cit.*) etc. Din aceeași perioadă, mai putem aminti sporadice intervenții în presa culturală (de pildă, „Dilema Veche”) ori în cea on-line (de exemplu, „România Breaking News”), dar cu nesemnificative contribuții la tematica pe care am abordat-o în studiul de față, cum, de altfel, mai sunt și o serie de volume publicate în această perioadă, cu subiecte dedicate, în special, evoluțiilor politice/economice ale Uniunii Europene, chestiunilor teoretice identitare, cu rare trimiteri însă la realitățile românești, titluri care pot fi ușor regăsite în cataloagele bibliotecilor centrale universitare de la București, Cluj, Iași ori Timișoara.

<sup>44</sup> Acest tip de discurs populist neo-conservator, cu accente de extremă dreaptă, este foarte răspândit mai ales la nivel regional, fiind direct legat de consolidarea regimurilor și valorilor politice iliberale; a se vedea, spre exemplu, Astrid Lorenz, Lisa H. Anders (eds.), *Iliberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, Palgrave, Macmillan, 2021.

mândriia aşăzase scaunu în Bucureşti. Nu credeam în Dumnezeu, numai în ziduri, în haine, în înşălătorii, în mâncări bune, în beţii şi mai vârtos în curviia de faţă. Aceste le aveam obicnuite, toţi de opşte. Iar mai marii noştri cu mâncătoriile, încât nu mai era de suferit, şi nu numai partea mirenească, ci şi cea bisericească. [...] Să ştiţi, creştinilor, că de nu vă veţi părăsi năravurile cele rele, adecă să nu mâncaţi cărnuri în zile în care sânt oprite de sfinţii părinţi a nu să mânca [...] Al doilea, portul păgânesc să vi-l lăsaţi şi zulufii du pă ochi. Aşijderea şi muerile vo[a]stre să să părăsească de a-şi mai goli piepturile şi capetele, [...] muerile să se plece bărbaţilor săi. Aşijderea curviia să o părăsiţi de la voi, că aceasta este dată numai păgânilor celor fără de Dumnezeu. Să nu ne asemănăm lor. Crucea, arma creştinilor, să nu o suduiţi [...], să nu vă juraţi strâmb, măcar şi pre dreptate, să nu vă bucuraţi să înşălaţi pre fraţii voştri, de ucideri şi de hoţii să vă feriţi, zavistiia să lipsească, să mergeţi în biserică cu frica lui Dumnezeu, şi mai vârtos mândriia să o părăsiţi de la voi, că tot din mândrie toate acestea nasc. [...] Iar de nu: sabiia vă va mânca pe voi! Aţi auzit?"<sup>45</sup>.

## 5. Post-scriptum

Sunt câteva chestiuni care ar trebui comentate pornind de la datele greoaie şi poate adesea nesistematizate, pe care le-am inventoriat în cele de mai sus. Să le luăm pe rând!

**5.1.** Tema reflectării ideii europene în cultura română şi-a făcut intrarea în istoriografia autohtonă prin generoasele reflecţii asupra influenţelor occidentale asupra civilizaţiei din Principate. Demersul acesta era extrem de profund şi de prolific în istoriografia autohtonă, iar cei care au izolat ideea europeană şi conştiinţa apartenenţei la europenitate a românilor, cronologic şi tematic, au fost Adrian Marino, Alexandru Duţu şi, într-o bună măsură şi Vlad Georgescu, prin studiile publicate în anii 1960-1980. Nu trebuie neglijată aici nici intervenţia din aceeaşi perioadă a lui Mircea Martin, care a stăruit asupra complexelor de inferioritate ale literaturii (culturii) autohtone faţă de literatura (cultura) occidentală.

**5.2.** După 1990, când România a cunoscut o altă dimensiune politică internaţională, vechile dezbateri interbelice despre autohtonism şi europenism au renăscut. Intelectualii, pertinent ori nu, s-au implicat într-un dialog fecund în presa culturală, care a făcut să curgă multă cerneală, cu deosebire până la intrarea oficială a României în Uniunea Europeană (2007). Intervenţiile din presa culturală (inclusiv cele legate de tema Europei Centrale), în mare măsură politice, au combinat

<sup>45</sup> Vezi Ilie Corfus, *Cronica meşteşugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în „Studii şi Articole de Istorie”, VIII, 1966, p. 309-403 / p. 341-342.

integrarea europeană cu cea atlantică, ceea ce dus la dezbaterea unui concept hibrid, transmis în spațiul public de mediul politic, acela al euro-atlantismului<sup>46</sup>.

**5.3.** Cu excepția lui Vlad Georgescu (care vedea europenizarea ca un proces de modernizare culturală, economică, politică și socială), Adrian Marino, respectiv Alexandru Duțu și-au continuat activitatea și reflecțiile și după 1990. Astfel că se va fi conturat, în cazul celui dintâi ideea că „Europa” a fost un „model”, o „normă” și o „schemă ideologică” funcțională, independentă, iar în cazul celui de-al doilea, că bătrânul continent trebuia analizat din perspectiva întregului său cultural, nu trunchiat, numai din unghiul de vedere al Occidentului, că nu exista, de fapt, o periferie răsăriteană, ci numai o civilizație specifică, dar tot europeană, că erau mai multe centre de iradiere culturală și de putere pe continent, nu numai unul, situat în Apus, că divizările europene din contemporaneitate erau rezultatul unor evoluții în timp a societăților, a politicului și politicii, a manierei de raportare la civilizația copului, la intimitate, iar ele nu puteau fi atenuate decât prin educație...<sup>47</sup>

Ni se pare că, desigur cu nuanțe, Victor Neumann sau Răzvan Theodorescu ori Gheorghe Ceaușescu (ca să nu mai vorbim de Mircea Martin) – și am evocat doar pe câțiva dintre autorii amintiți de noi – împărțeau, pe diferite voci, cu diferite instrumente de lucru, această idee că Europa trebuia privită și înțeleasă ca un întreg cultural, deși ea putea fi orientală, centrală, apuseană!

**5.4.** Cum mediul politic a influențat mult această dezbatere din spațiul public, nu numai prin decizia de la nivel guvernamental, ci și efectiv prin participarea la dialogul intelectual<sup>48</sup>, trebuie să spunem că, în paralel s-a dezvoltat un învățământ superior de specialitate în domeniul studiilor europene, cu o programă specifică (*instituții europene, politici comune europene, drept comunitar* etc.), prezentă la departamentele de drept, științe politice și relații internaționale (de fapt, în nomenclatorul oficial programele de studii universitare sunt denumite, anacronic, spunem noi, „relații internaționale și studii europene”).

În aceste programe de învățământ se regăseau și cursuri de *istoria ideii europene, a construcției europene* etc., ce au fost susținute, în multe dintre cazuri, de profesori de istorie sau filosofie (subliniem acest lucru, dar nu putem sugera mai mult, căci nu am stăruit asupra acestei chestiuni, doar am făcut o observație

<sup>46</sup> Vezi Ruxandra Ivan, *L'Euroatlantisme dans la politique étrangère roumaine*, p. 131–146. Autoarea retrasează în acest text și o scurtă istorie a ideii de „Europa” în spațiul cultural autohton.

<sup>47</sup> Alexandru Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, p. 237–250.

<sup>48</sup> Să dăm ca exemplu volumul lui Adrian Năstase, *Europa. Qvo Vadis? – Spre o Europă unită* –, Regia Autonomă Monitorul Oficial, București, 2003 (reluat și în 2004), ori textul politicianului liberal (care-și revendicase și poziții tehnocrate) Daniel Dăianu, *Ce vom fi în Uniune? Pariul modernizării României*, Editura Polirom, Iași, 2006, ca și intervențiile din presă ale celor doi sau ale lui Adrian Cioroianu, Nicolae Manolescu, Cristian Preda, Andreea Vass, Sever Voinescu (și lista poate continua), fără să ne fie clar dacă se exprimau în calitate de oameni politici și / sau de intelectuali angajați.

empirică!), care se ilustraseră în cercetare pe această temă (Alexandru Duțu, de pildă, a fost, așa cum am mai spus, cadru didactic la Facultatea Internațională de Științe Umane a Universității din București, numită din 1995, Facultatea de Științe Politice și Administrative, fiind titular al cursului de *Istoria comparată a civilizațiilor europene*; Andrei Marga, autor al mai multor studii de filosofie europeană până în 1989, ținea după 1990, cursul de *Filosofia unificării europene* la Facultatea de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca; și Ovidiu Pecican, de la aceeași din urmă instituție poate fi un exemplu în această serie etc.).

De ce istoricii (poate cei mai mulți...), filologii (studii de filologie au, de pildă, și Adrian Marino, și Alexandru Duțu, și Gheorghe Ceașescu etc.) ori filosofii (Andrei Marga) s-au implicat în demersul instituțional al programelor de studii europene (ca și în cele de științe politice ori relații internaționale) la începutul anilor 1990? Pentru că erau reprezentanții singurelor domenii socio-umane care mai existau în programele universitare înainte de 1989 (sociologia, psihologia, jurnalismul dispăruseră sau erau strict studiate la Academia „Ștefan Gheorghiu”) și care aveau disponibilitatea, înclinația, lecturile necesare unui asemenea demers.

Dacă la început era doar înclinația și lectura mai cuprinzătoare, ulterior au apărut specializările în străinătate pentru cei mai tineri, apoi au reapărut în câmpul universitar disciplinele socio-umane desființate sau inexistente în anul 1990, pentru ca, în partea de sfârșit a deceniului și în anii 2000 să cunoaștem primii specialiști în studii europene sau relații internaționale ori în științe politice, cu studii de profil în țară sau în diferite universități europene ori americane. Dar specializările și specialiștii de formație în domeniu nu i-au putut elimina pe „începătorii” studiilor europene – era greu să schimbi o programă universitară, mai ales când ai titulari de discipline, consacrați și validați de decenii –, astfel că a rămas în multe dintre programele de studii europene, relații internaționale sau științe politice, dimensiunea istorică (filologică ori filosofică), într-un cuvânt, culturală, a începuturilor.

**5.5.** Din trecerea în revistă a studiilor dedicate temei de față nu ne-am permis concluzii definitive. Trebuie să spunem însă că am avut în față câteva posibile perspective, așa cum ni se pare că s-au conturat ele de-a lungul vremii.

Una, tributară unui demers complex, în care ideea europeană reflectată în cultura română era un pretext pentru explicarea traiectoriilor modernizării românești, întocmirilor socio-politice naționale, evoluției ideilor și ideologiilor autohtone, inclusiv a celor religioase, ca și a structurilor vieții cotidiene de acum două secole sau de astăzi, așa cum au încercat să o prezinte în scrierile lor cercetători precum Adrian Marino ori Alexandru Duțu (sau Vlad Georgescu). Și acesta era un excurs de istoria ideilor și de istoria conștiinței apartenenței la civilizația europeană a celei românești, adesea cea din urmă fiind definită / autodefinită ca marginală ori exclusă, ceea ce a creat sentimentul de inferioritate culturală.

În aceeași ordine de idei, deși s-au referit la perioade diferite, studiile lui Gheorghe Ceaușescu, Ovidiu Pecican ori Ștefan Delureanu, ca să nu dăm decât câteva exemple, au socotit realitățile românești, chiar dacă la marginea Europei (geografic, spiritual, cultural, politic), ca aparținând bătrânului continent. Poate că ar fi de menționat aici și opinia lui Răzvan Theodorescu, care nu nega nevoia de Occident a românilor, dar susținea, ușor auto-suficient, provocator chiar, într-o schemă de interpretare naționalistă, în opinia noastră, ideea că existau mai „multe Europe”, iar autohtonii făceau deja parte, cultural vorbind, dintr-una dintre ele, fără îndoială, ilustră. Așadar, nu mai era nevoie de Occident, pentru ca ei să își dovedească europenitatea! Sigur, interpretarea noastră ar putea părea influențată de tonul vădit polemic al textului *Care Europă? Care Europe?* din *Picătura de istorie și Cele două Europe!*

Sentimentul apartenenței la cultura europeană l-am regăsit și în textele din anii 1990 ale lui Victor Neumann, dar, în vremea din urmă, în istoriografia temei s-a dezvoltat o istorie conceptuală a ideii de Europa în cultura românească (Armin Heinen, Hans-Christian Maner). Această istorie a urmărit metamorfozele conceptului / noțiunii / ideii, până la urmă, în diferitele contexte istorice ale duratei lungi. Încercările de acest tip sunt mai vechi, întrucât și Veniamin Ciobanu sau Gheorghe Ceaușescu ori Simion Costea, dar și subsemnatul (ca și majoritatea celor pe care i-am evocat în comunicarea noastră), le-au practicat fără să-și definească demersul ca unul de istorie conceptuală, ci, mai degrabă sub influența de atunci, a lui Adrian Marino, Alexandru Duțu sau Vlad Georgescu, l-au denumit ca fiind unul de istoria ideilor.

Dar, indiferent în ce registru istoriografic s-ar înscrie studiile mai sus menționate, ele sunt toate cercetări de istorie culturală.

\*

Să mai spunem, în această încheiere deschisă, că impresia noastră este că de prin deceniul al doilea al secolului XXI, tema istoriei românești a ideii de „Europa” începe să nu mai fie atât de frecventată. Cum nu am stăruit asupra acestui aspect prea mult, credem că situația se poate datora euroscepticismului în creștere în spațiul public românesc în perioada respectivă, revenirii în forță a ideilor naționaliste, cu accente anti-democratice (xenofobe, rasiste, homofobe etc), dar și, poate, unui subiect care și-a atins limitele și a început să se epuizeze de la sine...